

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ЯРИГІНА ЄЛИЗАВЕТА ПЕТРІВНА

УДК 349.3: 364.044.24

**СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІМЕЙ З ДІТЬМИ ЯК
ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ
УКРАЇНИ**

12.00.05 – трудове право;
право соціального забезпечення

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2015

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент **Слюсар Андрій Миколайович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, професор кафедри трудового права.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Москаленко Олена Вячеславівна**, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, завідувач кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права

доктор юридичних наук, доцент **Шумна Лариса Петрівна**, Чернігівський державний технологічний університет, завідувач кафедри трудового права і права соціального забезпечення

Захист відбудеться 26 травня 2015 р. о 13.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розіслано 24 квітня 2015 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н.П. Матюхіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У житті суспільства сім'я є важливим соціальним інститутом, в основу якого покладена система шлюбних і родинних, господарських і правових, моральних і психологічних зв'язків між людьми. Негативні процеси, пов'язані з трансформацією українського суспільства, ускладнюють становище сім'ї, негативно позначаються на основних її функціях – економічній, репродуктивній та виховній. Це призводить до того, що дедалі більше сімей обирають бездітність або відкладають народження дітей чи обмежуються народженням однієї дитини, зменшується кількість зареєстрованих шлюбів, високим є показник розлучень.

Серед основних причин високої дитячої смертності, крім біологічних факторів та незадовільного стану навколишнього природного середовища, слід виділити недостатній соціальний захист дитинства, материнства, батьківства.

Пріоритетним напрямком соціальної політики нашої держави, яка проголосила курс на зближення з Європейським Союзом, є перевага загальнолюдських та сімейних цінностей, тому країна на законодавчому рівні виділила неповнолітніх дітей та сім'ю, яка їх виховує й утримує, як одну із самих вразливих категорій населення. Україна визнає сім'ю головною структурною одиницею суспільства, а головною функцією – народження та виховання дітей.

Всі ці обставини зумовлюють нагальну потребу з'ясувати роль і місце права у вирішенні питань соціального забезпечення сімей з дітьми.

Теоретичні підвалини дослідження сімей з дітьми складають наукові праці В.С. Андреева, Є.І. Астрахана, В.А. Ачаркана, Н.Б. Болотіної, К.С. Батигіна, О.Д. Зайкіна, М.Л. Захарова, Т.В. Іванкіної, Р.І. Іванової, Л.В. Кулачок-Тітової, О.В. Москаленко, С.М. Прилипка, О.М. Пономаренко, С.М. Синчук, І.М. Сироти, Б.І. Сташківа, В.С. Тарасенко, В.А. Тарасової, О.Г. Чутчевої, М.М. Шумила, Л.П. Шумної, О.М. Ярошенка. Окремі питання цієї проблеми освітлені в роботах таких науковців, як-то: А.А. Абрамова, Є.В. Кравченко, Є.Г. Крилатих, В.Ю. Москалюк, В.Н. Осика, Л.В. Отирба, М.І. Полупанов, Н.Т. Поліс, О.М. Потопахіна, Є.В. Протас, Н.М. Салікова, В.С. Тарасенко, Л.Т. Тюття, Є.Ф. Чернишова, Т.Є. Чумакова, І.В. Чеховська. В той же час, питання соціального забезпечення сімей з дітьми не розглядалося в контексті широкого організаційно-правового явища в сучасних умовах. Така постановка

питання надає можливості розглянути перспективи вдосконалення правового захисту сімей, що мають дітей, з урахуванням їх реальних потреб та інтересів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відповідно до цільових комплексних програм Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого на 2006-2010 роки «Проблеми правового забезпечення соціальних та трудових прав в Україні» (номер державної реєстрації 0106U002291) на 2011-2015 роки «Проблеми вдосконалення правового регулювання відносин у сфері праці та соціального захисту» (номер державної реєстрації 0111U000960).

Тема дисертації затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 17 січня 2004 р. (протокол №6).

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб на підставі доробку доктрини права соціального забезпечення, порівняльного аналізу національного і зарубіжного законодавства, вивчення правозастосовної практики, сформулювати цілісну концепцію правового розуміння явища соціального забезпечення сімей з дітьми, виявити й охарактеризувати теоретико-прикладні проблеми реалізації відповідного права, а також сформулювати конкретні наукові рекомендації з удосконалення нормативно-правового забезпечення в розглядуваній царині.

З огляду на це в дисертації вирішуються наступні дослідницькі задачі:

- виділити та розглянути основні функції сім'ї в суспільстві;
- обґрунтувати об'єктивну необхідність соціального забезпечення сімей з дітьми;
- сформулювати правові визначення категорій «сім'я», «сім'я з одним із батьків», «соціальне обслуговування сімей, які мають дітей»;
- з'ясувати місце сімей з дітьми в системі суб'єктів права соціального забезпечення
- охарактеризувати сучасний стан правового регулювання соціального забезпечення сімей з дітьми;
- встановити місце інституту допомог сім'ям з дітьми в системі права соціального забезпечення;
- окреслити особливості пенсійного забезпечення сімей з дітьми;
- провести класифікацію видів соціальних послуг сім'ям, що

мають дітей;

– сформулювати теоретичні і практичні висновки та пропозиції щодо вдосконалювання законодавства про соціальне забезпечення сімей з дітьми.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають під час реалізації конституційних положень щодо матеріальної і моральної підтримки материнства, батьківства та дитинства.

Предметом дослідження виступає соціальне забезпечення сімей з дітьми як елемент соціального захисту населення України.

Методи дослідження. В основу дослідження покладено комплексний науковий підхід до аналізу суспільних відносин, що виникають у процесі соціального забезпечення сімей з дітьми. Діалектичний метод пізнання юридичних явищ дав можливість вивчити зміст соціального забезпечення у розвитку та взаємодії його організаційно-правових форм. За допомогою логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат права соціального забезпечення («сім'я», «сім'я з одним із батьків», «соціальне обслуговування сімей, які мають дітей»). Оперування історико-правовим методом дозволило вивчити становлення і розвиток правового регулювання соціального забезпечення сімей з дітьми. Порівняльно-правовий метод став у нагоді при опрацюванні досвіду правового забезпечення у розглядуваній царині в Україні та за її межами. Метод класифікації став був застосований при характеристиці різних видів соціальних послуг, що надаються сім'ям з дітьми. Раціональна критика послугувала для виявлення недоліків сучасного стану правового регулювання соціального забезпечення сімей з дітьми та внесення пропозиції щодо вдосконалення останнього.

Основні положення та висновки дисертації базуються на дослідженні міжнародно-правових стандартів, положень актів чинного законодавства України та зарубіжних країн, практики їх застосування, досягнень загальної теорії права, конституційного права, трудового права, сімейного права, права соціального забезпечення, матеріалів судової практики, а також статистичних даних на державному та регіональному рівнях.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є однією з перших спроб комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, порівняльної характеристики національного та зарубіжного законодавства, окреслити теоретико-прикладні проблеми соціального забезпечення сімей із дітьми в системі соціального захисту населення України та запропонувати правові шляхи їх вирішення.

В результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих особисто здобувачем. Основні з них такі:

Уперше:

– доведено, що надання оплатних соціальних послуг є одним із різновидів цивільно-правового договору про надання послуг, а безоплатних має місце в рамках соціального обслуговування як організаційно-правової форми соціального забезпечення;

– пояснюється доцільність прийняття Основ законодавства України про соціальне обслуговування громадян, у яких пропонується: відбити засади державної політики у відповідній сфері; окреслити суб'єктів соціально-обслуговуючих правовідносин; визначити їх правовий статус; закріпити порядок фінансування соціального обслуговування тощо;

– аргументується необхідність розробки і прийняття Закону України «Про соціальне обслуговування сімей з дітьми», який повинен виходити із визнання охорони сім'ї та дитинства в Україні стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і закріпити основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Сформульовані пропозиції щодо його структури і змістовного наповнення;

– запропоновано у ст. 19 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» закріпити положення, за яким розмір державної соціальної допомоги сім'ям із дітьми повинен визначатися виключно законами України. Це має відбуватися не рідше одного разу на рік у Законі України «Про державний бюджет»;

– зроблено висновок про запровадження норми, за якою розмір державної допомоги сім'ям із дітьми має залежати від: (а) вартісної величини достатнього для забезпечення нормального функціонування організму новонародженого, набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів і послуг для збереження його здоров'я, (б) загального рівня середньої заробітної плати в країні, а також (в) прогнозованого рівня інфляції;

– обстоюється, що забезпечення допомогоюми на дітей одиноких матерів (батьків) та дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, повинно здійснюватися в єдиному правовому режимі. Заборгованість по аліментах із таких батьків треба стягувати у примусовому порядку до відповідного фонду, з якого і виплачувати допомоги. Витрати, понесені державою по виплаті допомоги, мають покриватися за рахунок

регресного позову до батька, який ухиляється від сплати;

– доведена необхідність підвищеного соціально-правового захисту з боку держави студентської сім'ї.

Удосконалено:

– тлумачення поняття «сім'я» як кола осіб, які спільно проживають та здійснюють турботу один про одного, пов'язані взаємними правами й обов'язками, що впливають з передбаченої законодавством форми прийняття дітей на виховання;

– поділ соціальних послуг, що надаються сім'ям з дітьми на: а) послуги, що задовольняють специфічні потреби сімей з дітьми (протезування, соціально-трудова реабілітація, забезпечення транспортом, послуги по утриманню в установах соціального захисту); б) послуги, що задовольняють загальні потреби інших категорій громадян, надані зазначеним вище категоріям населення в особливому правовому режимі (безкоштовне харчування, забезпечення одягом тощо);

– висновок про те, що період виховання дітей, прийнятих сім'єю на засадах опікунства, піклування, патронату, до досягнення ними 18 років (але без статусу сімейного дитячого будинку) має включатися у страховий стаж.

Набули подальшого розвитку:

– теоретико-правові питання функцій сім'ї з дітьми в суспільстві та обґрунтування об'єктивної необхідності її соціального захисту. На цій підставі автором доведено, що для належного розвитку сім'ї та забезпечення виконання сім'єю основних її функцій є потреба у проведенні системної та комплексної державної сімейної політики;

– висновок про нагальну потребу прийняття Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування», який буде спрямований на: забезпечення рівного права громадян на доступність медичної допомоги; гарантування сталого фінансування; всебічний захист прав і інтересів застрахованих осіб при отриманні медичних послуг.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені у дисертаційному дослідженні висновки і пропозиції можуть бути використані:

– у науково-дослідній діяльності – для подальших загальних і спеціальних наукових досліджень теоретичних та практичних проблем соціального забезпечення сімей із дітьми;

– у сфері правотворчості – при вдосконаленні чинного законодавства, яке регулює окремі питання соціального забезпечення

сімей із дітьми;

– у навчальному процесі – при підготовці лекцій, відповідних розділів підручників і навчальних посібників із права соціального забезпечення, для викладання навчальних дисциплін «Право соціального забезпечення в Україні», «Міжнародні соціальні стандарти», «Пенсійне забезпечення», а також у науково-дослідницькій роботі студентів юридичних вузів та факультетів.

Апробація результатів дисертації. Подана до захисту дисертаційна робота виконана і обговорена на засіданні кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Основні теоретичні положення, висновки і пропозиції дисертаційного дослідження доповідалися на міжнародних і регіональних наукових і науково-теоретичних конференціях, як-от: міжнародна наукова конференція молодих учених та здобувачів «Актуальні проблеми правознавства» (м. Харків, 2004 р.), науково-практична конференція «Захист соціальних та економічних прав людини: міжнародні стандарти і законодавство України» (м. Київ, 2004 р.), науково-практична конференція «Соціально-захисна діяльність держави в умовах ринкових відносин» (м. Чернігів, 2007 р.), всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених та здобувачів «Сучасні проблеми юридичної науки» (м. Харків, 2007 р.), всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених та здобувачів «Юридична наука очима молодих учених» (м. Харків, 2008 р.); всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених та здобувачів «Осінні юридичні читання» (м. Харків, 2009 р.); II міжнародна науково-практична конференція «Теоретичні та практичні проблеми реалізації прав людини у сфері праці і соціального забезпечення» (м. Харків, 2010 р.); V Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми трудового права і права соціального забезпечення» (м. Харків, 2013 р.).

Публікації. Основні положення дисертації знайшли відображення в 6 наукових публікаціях (з них – 5 статей, опублікованих у наукових фахових виданнях з юридичних наук, та одна – у зарубіжному виданні) та тезах 9 наукових повідомлень.

Структура дисертації. Робота складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які об'єднують шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел (201 найменування). Загальний обсяг становить 220 сторінок, з яких основного тексту – 199 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами; охарактеризовано мету, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; наведено дані про їх апробацію та впровадження, а також щодо публікацій.

Розділ 1. «Охорона сім'ї з дітьми – пріоритетний напрямок соціальної політики держави» містить два підрозділи.

У *підрозділі 1.1. «Місце і роль сімей з дітьми в сучасному суспільстві»* автор наполягає, що сім'єю слід вважати коло осіб, які проживають та здійснюють турботу один про одного, пов'язані взаємними правами й обов'язками, що впливають з передбаченої законодавством форми, в тому числі форми прийняття дітей на виховання. Також досліджено місце і роль сімей з дітьми.

Природа людини, її природні потреби дозволили автору при визначенні поняття «сім'я» визнати за головну ознаку наявність дітей, що є тим юридичним фактом, із яким законодавець пов'яже настання відповідних правових наслідків і виникнення різноманітних правовідносин.

На підставі аналізу наукових підходів до визначення місця соціального забезпечення сімей з дітьми в системі соціального захисту, дисертантом зроблено висновок про те, що соціальне забезпечення сімей з дітьми є складовою соціального захисту населення.

У *підрозділі 1.2. «Сім'я з дітьми як суб'єкт права соціального забезпечення»* здобувач виходить із того, що у понятті «сім'я з дітьми» потрібно відрізнити три основні характерні ознаки: а) наявність дітей; б) відповідний правовий зв'язок дитини із суб'єктами, які здійснюють турботу про неї; в) спільне проживання дитини з суб'єктами, які турбуються про неї.

Обґрунтовано, що у сучасних умовах поєднання особливих заходів захисту працездатних громадян із державною соціальною допомогою непрацездатним є основою гарантування нормальної життєдіяльності сім'ї та відповідає обов'язку держави по забезпеченню такого рівня мінімальних доходів, який дозволить працездатним членам сім'ї належним чином нести тягар відповідальності юридичного характеру по утриманню й вихованню дітей.

Доводиться, що проведення комплексної та системної державної сімейної політики полягає у формуванні цілісної системи заходів,

виробленні конкретних механізмів, які протидіяли б тій сукупності взаємопов'язаних та взаємообумовлених чинників, що спричиняють проблеми розвитку сім'ї з дітьми в Україні. Метою такої політики має бути належний розвиток сім'ї та забезпечення виконання сім'єю основних її функцій.

Принцип забезпечення кожному громадянину соціально прийнятної рівня життя нерідко залишається лише декларацією. Половинчасті, безсистемні заходи, прийняті законодавчими та виконавчими органами, носять вимушений характер і не містять у собі конструктивного рішення питання приведення основних соціальних нормативів (мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії, інших фіксованих виплат) у відповідність до реального прожиткового мінімуму. Вихід із такого становища вбачається в якнайшвидшому законодавчому закріпленні науково обґрунтованої системи соціальних нормативів, що дозволить при проведенні заходів соціального захисту населення забезпечити кожному індивіду й сім'ї гідний життєвий рівень.

Дія принципу поєднання централізованого й локального регулювання в системі соціального захисту населення знаходить свій прояв у створенні стрункого організаційно-правового й економіко-політичного механізму реалізації регіональних соціальних програм, здійснюваних як на державному рівні, так і на рівні окремих територій, завданням якого є узгодження, взаємодія і взаємозалежність усіх органів влади й управління з іншими заінтересованими суб'єктами сфери соціального захисту населення.

Підкреслюється доцільність затвердження програм (загальнодержавної і регіональних) по наданню допомоги малозабезпеченим сім'ям в усіх областях та регіонах нашої країни. Їх основними завданнями повинні бути: запровадження психолого-педагогічної та організаційно-методичної системи з метою створення оптимальних соціально-економічних умов для повноцінного виховання дітей у сім'ї; всебічне зміцнення правових, моральних та матеріальних засад сімейного життя; підвищення рівня економічної активності та самостійності сімей, оптимізація їх соціального захисту, передусім тих, які мають дітей; поліпшення якості соціальних послуг сім'ям, що перебувають у складних життєвих ситуаціях; поліпшення організаційного, інформаційного і науково-методичного забезпечення реалізації державної політики у сфері підтримки сімей; зменшення кількості злочинів, пов'язаних із насильством у сім'ї, проведення інформаційних кампаній, тематичних акцій з питань профілактики правопорушень, правового виховання дітей; забезпечення проведення

оперативно-профілактичних операцій, рейдів, державно-громадських акцій, спрямованих на попередження негативних проявів серед неповнолітніх тощо.

Розділ 2. «Соціальні грошові виплати сім'ям з дітьми» включає два підрозділи.

У підрозділі 2.1. «Державні соціальні допомоги сім'ям з дітьми» автором установлено, що для виникнення правовідносини по забезпеченню сімейними допомогою існує два юридичних факти: а) народження й виховання дитини в сім'ї; б) досягнення дитиною визначеного віку.

Обстоюється позиція, що до соціально-забезпечувального законодавства слід внести зміни щодо неповних сімей (точніше їх визначення). Найбільш удалим терміном для позначення такого типу сімей, на переконання дисертанта, є «сім'я з одним із батьків», тобто сім'я, що складається з одного з батьків(матері або батька), які поєднанні зобов'язаннями щодо утримання рідних, усиновлених дітей, а також дітей, над якими встановлено опіку чи піклування. Обґрунтованим є збільшення розміру базової допомоги на 50% для всіх сімей, де фактично один із батьків виховує неповнолітню дитину.

Запропоновано з метою усунення безсистемності у питанні щодо визначення розміру допомоги при народженні дитини законодавчо закріпити норму, за якою цей розмір має залежати від (а) вартісної величини достатнього для забезпечення нормального функціонування організму новонародженого, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів і послуг, (б) загального рівня середньої заробітної плати країни, а також (в) прогнозованого рівня інфляції.

У підрозділі 2.2. «Пенсійне забезпечення сімей з дітьми», спираючись на аналіз норм чинного пенсійного законодавства та думки фахівців у галузі права соціального забезпечення, автор зробив висновок, що в сім'ї, де виховується дитина, нею іноді опікуються не батьки, а піклувальники (вихователі), отже, останніх слід віднести до кола суб'єктів пенсійного забезпечення (як це зроблено в ЦК і СК України). Відсутність подібної норми в пенсійному законодавстві є суттєвим недоліком. До того ж до кола суб'єктів, які забезпечуються пенсією в разі втрати годувальника, необхідно включити і вихованців. Сім'ї фактичних вихователів і вихованців повинні забезпечуватися на тих же підставах, що й інші категорії сімей. Юридичним фактом, необхідним для одержання даної виплати, є спільне проживання дитини й особи, яка здійснює турботу про неї.

Крім того, доведено, що у пенсійному законодавстві потрібно передбачити можливість включення до страхового стажу періоду виховання дітей, прийнятих сім'єю на засадах опікунства, піклування, патронату, до досягнення ними 18 років (але без статусу сімейного дитячого будинку).

Розділ 3. «Соціальне обслуговування сімей з дітьми» містить два підрозділи.

У підрозділі 3.1. «Загальнотеоретична характеристика соціального обслуговування сімей з дітьми» констатується, що у широкому розумінні соціальне обслуговування є частиною соціальної політики, тобто діяльністю, спрямованою на різносторонній розвиток особистості, задоволення соціальних потреб широких верств населення шляхом надання різних соціальних послуг. Із цієї точки зору воно охоплює діяльність різноманітних навчальних закладів, медичних і санаторно-курортних установ, спортивних секцій, закладів культури й мистецтва, організацій дитячої та юнацької творчості, клубів за інтересами тощо. У вузькому розумінні соціальне обслуговування виступає елементом соціального забезпечення – діяльністю соціальних служб, спрямованою на надання соціальних послуг людям, які опинилися в складних життєвих обставинах, на подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримку їх соціального статусу й повноцінної життєдіяльності. Відповідно, соціальні послуги (у вузькому сенсі) – це комплекс різноманітних заходів, спрямованих на підтримку певних соціальних груп або окремих індивідів, які опинилися в складних життєвих ситуаціях і потребують сторонньої допомоги, що вживаються з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації й повернення до повноцінного життя.

У роботі обґрунтовано, що соціальне обслуговування сімей з дітьми є організаційно-правовою формою соціального забезпечення цієї категорії осіб, метою якої є їх соціальна підтримка, що здійснюється соціальними службами шляхом надання соціальних послуг та матеріальної допомоги у випадку знаходження у важкій життєвій ситуації.

Автором визначено, що поняття «соціальна послуга» характеризується такими ознаками: а) надається населенню в рамках здійснюваної державної соціальної політики; б) характеризується адресною суб'єктною спрямованістю; в) перелік цих послуг нормативно закріплено; г) витрати, пов'язані з їх наданням, фінансуються переважно за рахунок коштів бюджетів різного рівня.

У підрозділі 3.2. «Види соціальних послуг сім'ям із дітьми і

порядок їх надання» присвячено дослідженню видів соціальних послуг. Доведено, що місце і значимість соціального обслуговування і в загальній сфері послуг, і в забезпеченні окремих громадян та сімей визначаються також «набором» послуг, що включаються до змісту цього поняття. Увага приділена існуючим, на переконання дисертанта, серйозним, недолікам у правовому регулюванні відносин по соціальному обслуговуванню (недосконалість законодавства, його заплутаність, неузгодженість окремих норм тощо), що додає вагомому практичного значення класифікації послуг, які охоплюються поняттям «соціальне обслуговування».

На підставі проведеного дослідження дисертантом доведено, що ідея розробки і прийняття Соціального кодексу України є не зовсім доцільною, оскільки соціальне забезпечення об'єднує три різні організаціїно-правові форми: соціальне страхування; соціальне обслуговування; соціальну допомогу. Кожна із них керується власними принципами, метою й умовами забезпечення, колом суб'єктів і джерелами фінансування. У цій ситуації доречнішою виглядає систематизація законодавства залежно від організаціїно-правової форми соціального забезпечення. Це не тільки сприятиме підвищенню рівня гарантованості і забезпеченості прав громадян у відповідних сферах, а й дасть можливість усунути множинність і суперечність нормативних актів, що значною мірою полегшить правозастосування. На думку автора, доцільно розробити Основи законодавства України про соціальне обслуговування громадян, у яких необхідно: відбити засади державної політики у відповідній сфері; окреслити суб'єктів соціально-обслуговуючих правовідносин; визначити їх правовий статус; закріпити порядок фінансування соціального обслуговування; відобразити головні види соціальних послуг і контингент забезпечуваних ними; передбачити порядок надання послуг, закріпивши їх рівень, нижче якого таке забезпечення неможливе; установити способи правового захисту порушених прав. Особливості ж соціального обслуговування окремих категорій осіб, які їм потребують, у тому числі сімей з дітьми, повинні визначатися спеціальними законодавчими актами. Схожий підхід довів свою ефективність на прикладі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Запропоновано розробити та прийняти Закон України «Про соціальне обслуговування сімей з дітьми», який має виходити із визнання охорони сім'ї та дитинства в Україні стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і закріпити головні організаційні та правові засади надання соціальних послуг сім'ям із дітьми, які

перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Названий акт дозволить привести у відповідність з існуючими потребами суспільного розвитку регламентацію цієї сфери суспільних відносин. Автором розроблена структура та змістове наповнення вказаного Закону.

Окремо зазначено, що невідкладного вирішення потребує забезпечення реального функціонування системи медичного страхування, яка дозволила б усім нужденним одержувати безкоштовну медичну допомогу на належному рівні незалежно від матеріальних можливостей. Цей підхід має включати: забезпечення збалансованості обсягів державних гарантій надання населенню безоплатної медичної допомоги із фінансовими можливостями держави; запровадження загальнообов'язкового державного медичного страхування; підвищення ефективності використання фінансових ресурсів; забезпечення господарської самостійності медичних закладів і перехід до прогресивних форм їх господарювання. Прийняття Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» має бути спрямоване на: забезпечення рівного права громадян на доступність медичної допомоги; гарантування сталого фінансування медичної допомоги; захист прав і інтересів застрахованих осіб при отриманні медичних послуг. У Законі слід також визначити правові, організаційні та фінансові засади і механізми функціонування загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування громадян в Україні.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного аналізу доробку доктрини права соціального забезпечення, порівняльного аналізу національного і зарубіжного законодавства, вивчення правозастосовної практики у дисертації здійснено теоретичне узагальнення й нове вирішення завдання, що полягає у формуванні цілісної концепції правового розуміння явища соціального забезпечення сімей з дітьми, виявленні й розв'язанні теоретико-прикладних проблем реалізації відповідного права. Це дозволило зробити й обґрунтувати низку теоретичних висновків, а також внести рекомендації з подальшого вдосконалення правового регулювання соціального забезпечення сімей з дітьми. Основні з них такі:

1. Сім'єю слід вважати коло осіб, які спільно проживають та здійснюють турботу один про одного, пов'язані взаємними правами й обов'язками, що впливають з передбаченої законодавством форми

прийняття дітей на виховання.

Проведення комплексної державної сімейної політики полягає у формуванні цілісної системи заходів, виробленні конкретних механізмів, які протидіяли б тій сукупності взаємопов'язаних та взаємообумовлених чинників, що спричиняють проблеми розвитку сім'ї в Україні. Метою такої політики має бути належний розвиток сім'ї та забезпечення виконання нею основних її функцій.

2. Доцільним є затвердження програм (загальнодержавної і регіональних) по наданню допомоги малозабезпеченим сім'ям. Їх основними завданнями повинні бути визнані: запровадження психолого-педагогічної та організаційно-методичної системи з метою створення оптимальних соціально-економічних умов для повноцінного виховання дітей у сім'ї; всебічне зміцнення правових, моральних та матеріальних засад сімейного життя; підвищення рівня економічної активності та самостійності сімей, оптимізація їх соціального захисту, передусім тих, які мають дітей; поліпшення якості соціальних послуг сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах тощо.

3. Соціальне обслуговування сімей з дітьми є організаційно-правовою формою соціального забезпечення цієї категорії осіб, метою якої є їх соціальна підтримка, що здійснюється соціальними службами шляхом надання соціальних послуг та матеріальної допомоги у випадку перебування у важкій життєвій ситуації.

Надання оплатних соціальних послуг є одним із видів цивільно-правового договору про надання послуг, а безоплатних має місце в рамках соціального обслуговування як організаційно-правової форми соціального забезпечення.

4. Соціальні послуги, які надаються сім'ям із дітьми, поділяються на: а) послуги, що задовольняють специфічні потреби сімей з дітьми (протезування, соціально-трудова реабілітація, забезпечення транспортом, послуги по утриманню в установах соціального захисту); б) послуги, що задовольняють загальні потреби інших категорій громадян, надані зазначеним вище категоріям населення в особливому правовому режимі (безкоштовне харчування, забезпечення одягом тощо).

5. Необхідно розробити і прийняти Закон України «Про соціальне обслуговування сімей з дітьми», який повинен виходити із визнання охорони сім'ї та дитинства в Україні стратегічним загальнонаціональним пріоритетом і закріпити основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг сім'ям із дітьми, які перебувають у складних життєвих ситуаціях та потребують сторонньої

допомоги. Названий акт дозволить привести у відповідність з існуючими потребами суспільного розвитку регламентацію цієї сфери суспільних відносин. Сформульовані пропозиції щодо структури і змістовного наповнення Закону України «Про соціальне обслуговування сімей з дітьми».

6. Необхідно законодавчо встановити дотації на оздоровлення дітей-інвалідів, які за медичними показниками позбавлені можливості одержувати (хоча б несистематично) санаторно-курортні путівки. Така дотація допоможе батькам самостійно організувати відпочинок дітей у літню пору.

7. Зважаючи на те, що в сім'ї, де виховується дитина, нею іноді опікуються не батьки, а піклувальники (вихователі), їх слід віднести до кола суб'єктів пенсійного забезпечення. Відсутність подібної норми в пенсійному законодавстві є суттєвим недоліком. До того ж до кола суб'єктів, які забезпечуються пенсією в разі втрати годувальника, необхідно включити і вихованців. Сім'ї фактичних вихователів і вихованців мають забезпечуватися на тих же підставах, що й інші категорії сімей. Юридичним фактом, необхідним для одержання даної виплати, є спільне проживання дитини й особи, яка здійснює турботу про неї.

8. До основних юридичних фактів, що служать підставами виникнення правовідносини по забезпеченню сімейними допомогоюми, належать: а) народження й виховання дитини в сім'ї; б) досягнення дитиною визначеного віку.

9. Сім'я з одним із батьків – це сім'я, що складається з однієї матері або батька, які поєднані зобов'язаннями щодо утримання рідних, усиновлених дітей, а також дітей над якими встановлено опіку чи піклування. Обґрунтованим є збільшення розміру базової соціальної допомоги на 50% для всіх сімей, де фактично тільки один із батьків виховує неповнолітню дитину.

10. До категорії сімей, яким необхідний особливий соціальний захист, треба віднести студентські сім'ї. Необхідність особливої соціальної турботи про ці сім'ї зумовлена, по-перше, заохоченням із боку держави саме молодих сімей, найбільш перспективних із позицій реалізації репродуктивних установок. По-друге, у сучасних економічних умовах матеріальне становище студентства є винятковим порівняно з іншими категоріями населення. Прагнення одержати освіту супроводжується серйозними матеріальними труднощами, що не компенсуються виплачуваною мізерною стипендією. Крім того, важливо враховувати ще одну немаловажну обставину: труднощі, яких зазнає

така сім'я при вихованні первістка, відбиваються і на її наступній репродуктивній поведінці. З огляду на всі ці обставини ми переконані в тому, що додаткову допомогу (хоча б і в розмірі 50% від основної) необхідно виплачувати і сім'ям, де подружжя є студентами, тобто які навчаються з відривом від виробництва у вищих, середніх спеціальних, професійно-технічних навчальних закладах.

11. Держава має створити систему обов'язкових медичних оглядів вагітних. Останні треба визнати юридичним фактом, необхідним для виникнення права на допомогу по вагітності та пологах. Ця норма повинна бути внесена до законодавства України.

12. Із метою усунення безсистемності в питанні визначення розміру допомоги при народженні дитини слід законодавчо закріпити норму, за якою цей розмір має залежати від: (а) вартісної величини достатнього для забезпечення нормального функціонування організму новонародженого, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів і послуг, (б) загального рівня середньої заробітної плати в країні, а також (в) прогнозованого рівня інфляції.

13. Ураховуючи суспільну значущість питання щодо розміру державної соціальної допомоги сім'ям із дітьми та те, що виключно законами України визначаються права та свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основи соціального захисту, вважаємо, що у ст. 19 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» слід закріпити норму, згідно з якою розмір державної соціальної допомоги сім'ям із дітьми повинен визначатися виключно законами України, зокрема, Законом про Державний бюджет України. Це має відбуватися не рідше одного разу на рік.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Грицина Е.П. (Ярыгина Е.П.) Пособие по временной нетрудоспособности/ Е.П. Грицина // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Вип. 16 – Харків: Нац. юрид. акад. України., 2001. – С. 178-181.

2. Грицина Є.П. (Яригіна Є.П.) Поняття соціального обслуговування / Є.П. Грицина // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць / Голов. ред. С.В. Ківалов. – Вип. 12. – Одеса: Юридична література, 2001. – С. 252-255.

3. Ярыгина Е. Правоотношения по обеспечению пособиями семей,

имеющих детей / Е. Ярыгина // Підприємництво, господарство і право: наук.-практ. госп.-правов. журнал – Вип. 2. – К, 2002. – С. 69-71.

4. Яригіна Є.П. Поняття та проблеми реформування соціального обслуговування сімей з дітьми / Є.П. Яригіна // Підприємництво, господарство і право: наук.-практ. госп.-правов. журнал – Вип. 5. – К., 2005. – С. 55-57.

5. Яригіна Є.П. Місце і значення соціального забезпечення сімей з дітьми в системі права соціального захисту / Є.П. Яригіна // Проблеми законності: акад. зб. наук. пр. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. ун-т «ЮАУ», 2011. – Вип. 116. – С. 80-87.

6. Ярыгина Е.П. Социальные пособия на детей: опыт европейских стран и современная украинская модель / Е.П. Ярыгина // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Курск – № 3. – 2013. – С. 22-27.

7. Яригіна Є.П. Проблеми вдосконалення системи дитячої дошкільної освіти / Є.П. Яригіна // Актуальні проблеми правознавства: Тези доп. і наук. повідом. учасн. наук. конф. молодих учених та здобувачів / За ред. М.І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 117-119.

8. Яригіна Є.П. Поняття та проблеми реформування соціального обслуговування сімей з дітьми / Є.П. Яригіна // Захист соціальних та економічних прав людини: міжнародні стандарти і законодавство України: Матеріали наук.-практ. конф., 12 березня 2004 р., м. Київ / За ред. О.Ф. Штанька, Н.Б. Болотіної. – К.: КЮІ МВС України, 2004. – С. 86-88.

9. Яригіна Є.П. Пріоритети запровадження допомоги при народженні другої дитини / Є.П. Яригіна // Соціально-захисна діяльність держави в умовах ринкових відносин: Матеріали наук.-практ. конф., м. Чернігів, 31 травня - 2 червня 2007 р. / За ред. проф. В.С. Венедіктова. – Чернігів: Українська асоц. фахівців труд. права, Чернігівський держ. ін-т права, соціальних технологій та праці, 2007. – С. 126-128.

10. Яригіна Є.П. Призначення і виплата допомоги сім'ям з дітьми / Є.П. Яригіна // Юридична наука очима молодих вчених: Тези доп. та наук. повідомл. всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів / За заг. ред. проф. А.П. Гетьмана. – Харків: Вид-во «Кроссрод», 2008. – С. 218-222.

11. Яригіна Є.П. Щодо правового регулювання соціального забезпечення одиноких матерів / Є.П. Яригіна // Осінні юридичні читання: Тези доп. та наук. повідомл. всеукраїнської наук. конф. молодих вчених 12-13 листопада 2008 р. / За заг. ред. А.П. Гетьмана –

Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 372-375.

12. Яригіна Є.П. Право на допомогу дітям, інфікованим вірусом імунодефіциту людини або хворим на СНІД /Є.П. Яригіна // Сучасні проблеми юридичної науки: Тези доп. та наук. повідомл. всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів / За заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 358-362.

13. Яригіна Є.П. Щодо критеріїв класифікації державних допомог сім'ям з дітьми / Є.П. Яригіна // Юридична осінь 2009 року: Тези доп. та наук. повідомл. міжнародної наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів / За заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х.: Нац. юр. акад. України, 2009. – С. 408-411.

14. Яригіна Є.П. Місце та значення соціального забезпечення сімей з дітьми в системі права соціального захисту / Є.П. Яригіна // Теоретичні та практичні проблеми реалізації прав людини у сфері праці і соціального забезпечення: Тези доп. та наук. повідомл. учасників II Міжнар. наук.-практ. конф.; м. Харків, 8-9 жовтня 2010 р. / За ред. к.ю.н., доц. Жернакова В.В. – Харків: Кроссроуд, 2010. – С. 563-567.

15. Яригіна Є.П. Соціальні допомоги на дітей: міжнародний і національний досвід/ Є.П. Яригіна // Актуальні проблеми трудового права і права соціального забезпечення: тези доп. та наук. повідомл. учасн. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 27-28 верес. 2013 р.) /За ред. В. В. Жернакова. – Х. : Право, 2013. – С. 555-558.

АНОТАЦІЯ

Яригіна Є.П. Соціальне забезпечення сімей з дітьми як елемент соціального захисту населення України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України, Харків, 2014.

Дисертацію присвячено складній проблемі теоретичних і практичних засад соціального забезпечення сімей з дітьми як елемента соціального захисту населення. Висвітлено місце й роль сімей з дітьми в сучасному суспільстві, визначений статус сім'ї як суб'єкта права соціального забезпечення.

У роботі запропоновані дефініції понять «сім'я», «сім'я з одним із батьків»; окреслені функції сім'ї в суспільстві й обґрунтований висновок про необхідність у сучасних умовах посилити її соціальний захист. З'ясовані принципи системи соціального захисту населення та виявлено

співвідношення понять «соціальний захист» і «соціальне забезпечення», дано визначення поняття «соціальне обслуговування сімей, які мають дітей». Запропонована авторська класифікація видів соціальних послуг сім'ям, що мають дітей, за системою соціального забезпечення.

Розроблено низку пропозицій щодо реформування, вдосконалювання законодавства у сфері соціального забезпечення сімей з дітьми.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальне обслуговування, соціальна політика, соціальні права, соціальні послуги, державна допомога, сім'ї з дітьми, гарантії.

АНОТАЦІЯ

Ярыгина Е.П. Социальное обеспечение семей с детьми как элемент социальной защиты населения Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.05 – трудовое право; право социального обеспечения. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого Министерства образования и науки Украины, Харьков, 2014.

Диссертация является специальным комплексом исследованием теоретических и практических проблем правового регулирования социальной защиты семей с детьми по законодательству Украины.

Диссертация посвящена сложной проблеме теоретических и практических основ социального обеспечения семей с детьми как элемента социальной защиты населения. Освещены место и роль семей с детьми в современном обществе, определен правовой статус семьи как субъекта права социального обеспечения.

В работе предложены дефиниции понятий «семья», «семья с одним из родителей»; выделены основные функции семьи в обществе и обоснован вывод о том, что на сегодняшний день необходимо усилить ее социальную защиту. Определены основные принципы системы социальной защиты населения и выявлено соотношение понятий «социальная защита» и «социальное обеспечение», определена дефиниция понятия «социальное обслуживание семей с детьми». Предложена авторская классификация видов социальных услуг, предоставляемых семьям с детьми в системе социального обеспечения.

Исследуются социальные риски как основания для осуществления социальной защиты семей с детьми. Подчеркивается значение государственных социальных пособий для ликвидации или смягчения

неблагоприятных последствий социальных рисков, связанных с воспитанием и содержанием ребенка.

Анализируются виды социальной защиты семей с детьми: социальные льготы, медицинская помощь и социальное обслуживание. Определяются их особенности, формы и виды по действующему законодательству Украины.

На основе анализа специальной литературы, нормативно-правовых актов и материалов практики формулируются конкретные предложения и рекомендации по совершенствованию действующего социального законодательства в сфере социальной защиты семей с детьми как элемента социальной защиты населения Украины с учетом международных стандартов и позитивного законодательного опыта зарубежных стран.

Ключевые слова: социальное обеспечение, социальное обслуживание, социальная политика, социальные права, социальные услуги, государственная помощь, семьи с детьми, гарантии.

SUMMARY

Yarigina E. Social security for families with children as an element of the social protection of the population of Ukraine. – On rights for a manuscript.

The thesis for a candidate degree in Law in speciality 12.00.05 – labor law; social security law. – Yaroslav Mudryi National Law University, the Ministry of Education and Science in Ukraine, Kharkiv, 2014.

Dissertation is devoted to the complex problem of theoretical and practical bases of social security for families with children as an element of the social protection. The place and role of families with children in today's society, the legal status of the family as the subject of social security law.

In this paper we propose the definition of the concepts of "family", "family with one parent"; the basic functions of the family in society and justified the conclusion that today it is necessary to strengthen social protection. The basic principles of the social protection system and found relationship between the concepts of "social protection" and "social security", definition of the concept of "social services for families with children." Proposed author's classification of types of social services provided to families with children in social security system.

Found proposals to reform and development of legislation in the sphere of social security of families with children.

Keywords: social security, social services, social politics, social rights, state aid for families with children, guarantee.

Відповідальний за випуск
доц., к.ю.н. Гончарова Г.С.

Підписано до друку 31.03.2015. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік. вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 1192.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77